

УДК 94(477):(470+571):355.422:327.5:316.346.2«20»

Орлова Т.В.

ГЕНДЕРНІ АСПЕКТИ РОСІЙСЬКОЇ АГРЕСІЇ ПРОТИ УКРАЇНИ

У сфері академічних досліджень щодо безпеки переважає позиція реальної політики, яка рідко, особливо у вітчизняній історіографії, розглядає значення гендерних трансформацій, що відбуваються у світі, у кожній країні, у відносинах між країнами. У статті зроблено спробу проаналізувати російську агресію проти України з гендерного погляду. З одного боку, виявляються аспекти маскулінізації сучасної Росії на різних рівнях – від цивілізаційного до персонального. Особлива увага приділена постаті В.Путіна, який у своїй внутрішній і зовнішній політиці втілює патріархальну гендерну ідеологію. Висвітлюється використання російською пропагандою гендерних символів, зокрема у протистоянні Росії із Заходом, а також у війні з Україною, яка твердо визначилась із своїм цивілізаційним вибором. Оскільки євроінтеграція передбачає корегування гендерної політики, увага акцентується на зрушеннях, що відбуваються в нашій країні у зв'язку із викликами, зумовленими необхідністю модернізації і намаганнями Москви їм перешкоджати.

Ключові слова: безпека, агресія, війна, мілітаризація, гендер, гендерні символи, ремаскулінізація, незалежність.

У сучасному світі, сповненому різноманітних загроз, які можуть перетворитися на омніцид, тобто знищення усього живого, особливе значення мають проблеми безпеки. У їх вирішенні повинні бути задіяні усі можливості, зокрема й урахування гендерного фактору. Термін «гендер», як відомо, відображає соціальні, культурні, психологічні та інші особливості взаємовідносин між статями, їхніми статусами, особливими інтересами, запитами, потребами, стратегіями [1, с. 9]. У зарубіжній соціогуманітаристиці проблема «гендер-безпека», особливо стосовно війн, розробляється вельми активно [2-9]. У сучасній Україні увага зосередилася на поглибленому вивченні різних аспектів так званої гібридної війни [10-15]. З'являються публікації, виконані у гендерному плані, але з неприхованим нахилом у суто феміністичний аналіз [16-20]. Проте поняття «гендер» стосується обох статей. А гендерних розвідок російської агресії проти України у повномасштабному обсязі практично немає. Завдання полягає у визначенні особливостей гендерних проявів у зовнішній і внутрішній політиці двох держав, що воюють. Вміле використання інформації може сприяти послабленню позицій Росії і посиленню можливостей України.

Почнемо з того, що Росія веде гібридну війну не тільки проти України, а проти усього Заходу, проти поширення вестернізації на інші землі, які Москва вважає «своїми». Починаючи з 2015 р. дослідники частіше стали використовувати словосполучення «війна ідентичностей». Дійсно, проблема ідентичності – чи не найголовніша у сучасному світі. У випадку з Росією – це

відстоювання і нав'язування іншим власної моделі розвитку, а отже, утримування в орбіті свого впливу. Україна обрала інший орієнтир у своєму прагненні до реальної незалежності. Європейський спосіб життя – це демократія, тобто рівні права для всіх, незалежно від статі. Гендер – одна з основ сучасної західної демократії. На рівні ООН і ЄС визначено, що гендерна (паритетна) демократія є не результатом, а умовою ефективного розвитку сучасного суспільства. Про РФ не можна сказати, що вона виявляє ознаки наявності хоч яких елементів «ефективного розвитку сучасного суспільства», навпаки, вона глибше занурюється у кризу. З'являється ще більше проявів неотрадиціоналізму, у якому переважають авторитаризм і патріархальний сексизм. Восени 2016 р. керівництво Російської православної церкви Московського Патріархату виступило з ініціативою на державному рівні заборонити аборти. Це викликало сильну протидію з боку громадськості. Проте та сама громадськість сприйняла і широко використала неологізм «Гейропа» (Європа геїв, тобто гомосексуалістів), зініційований російською пропагандою. На російському телебаченні було показано сюжет, у якому жінка впевнено заявила: «У Європі не чути гавкання собак, бо їх всіх геї переловили, аби з ними злягалися». Водночас гомофобія поширена як серед російських чоловіків, так і жінок. Концепт «Гейропи» використовується у підтримці символічних кордонів між Росією і Європою, а також включається у формулювання нової національної ідеї, якою стала ідея патріотизму. У ньому важливе місце займає образ «російського мужика» – сильного, витривалого, патріота своєї країни, не обтяженого постулатами толерантності. Зокрема, до тих, хто відхиляється від нормативності, гендерна девіантність Європи часто інтерпретується як закономірний наслідок розвитку західної демократії. У такому контексті опозиція владі в Росії маркується у якості прояву не тільки національної зради, але й гендерної збоченості. Не дарма ж лібералів називають «ліберастами». Зі свого боку, країни ЄС вважають гомофобію небезпечною для демократичних інститутів і добробуту своїх громадян.

Переважна більшість населення Російської Федерації далека від добробуту європейців. Крилатими стали слова відомого російського кінорежисера А. Кончаловського: «Росія живе від війни до війни, аби прикрити свою убогість». Істориками помічено: після кожної невдалої спроби здійснити модернізацію, Росія вдається до військової агресії. 11 вересня 2009 р. тодішній президент Д. Медведєв у своєму зверненні до країни «Росіє, вперед!» поставив питання таким чином: або реалізація нової стратегії й модернізація економіки, або деградація і смерть [21]. Чергова спроба модернізації не вдалася. Не допомогли величезні надходження від продажу енергоносіїв та іншої сировини. Взимку 2011-2012 рр. у Москві та інших містах РФ пройшли масові виступи протесту обурених фальсифікаціями на парламентських виборах, і загалом ситуацією у країні. Рейтинг В. Путіна знизився. Заради зміцнення власних позицій він вдався до посилення авторитаризму. Були задіяні й інші засоби,

зокрема, наголос на «духовних скріпах», нагнітання мілітаризації суспільства. Головна «скріпа» – це перемога у Другій світовій війні, що має поліпшувати загальносоціальний клімат у країні злиденного і озлобленого населення. Заради того, аби тримати його у покорі необхідним вбачається зміцнення силових структур та армії. Військова агресія – найважливіший аргумент і виправдання тому.

Мілітаризм тісно пов'язаний із маскулінністю. Чоловіче насильство – засіб чоловічої ідентифікації. Дотримуючись патріархальної гендерної ідеології, чоловіки виступатимуть поборниками війни доти, доки прагнутимуть вважатися «справжніми чоловіками». Власне цього прагнув і прагне В. Путін. Від самого початку його політичної кар'єри на вищому рівні створювався імідж справжнього «мужика». У розумінні «мачизму» В. Путіна дуже важливо мати на увазі особливості його чоловічої соціалізації, на яку чи не найбільший вплив мали вулична субкультура ленінградського підворіття і кадебістські настанови. Мав значення демографічний компонент: населення повоєнного Ленінграду складалося переважно завдяки припливу переселенців з російських сіл з традиціями святкових бійок. Як колись старші приятелі вчили, так і тепер російський президент вчить молодь: «Треба бити першим!». Власне ця настанова реалізувалася у відношенні до України.

У найгострішу проблему сучасності – проблему ідентичності – вписується проблема групової маскулінності. З іншого боку, важливою складовою сучасної російської ідентичності виступає антиамериканізм, що має різні виміри, зокрема і гендерний. Гендерні образи, символи і метафори використовуються, насамперед, для проведення символічних кордонів між двома спільнотами і підтримки позитивної колективної ідентичності Росії. З 2009 р. важливим фактором російського антиамериканізму виступало протиставлення національних маскулінностей, які уособлювали президенти В. Путін та Б. Обама [22]. Перший, в російських та у багатьох іноземних засобах масової інформації, навіть американських, зображався як справжній «мачо», сильний чоловік, який ледь «не витирає ноги» об американського президента. Натомість Б. Обама зображався як слабка, тендітна, нерішуча особа. Особливо затребуваним стало протиставлення двох президентів у зв'язку із загостренням російсько-американських відносин через українську кризу. Російські медіа використовували репрезентації мужності В. Путіна та Б. Обами з метою легітимації влади й обстоювання права Росії на незалежну зовнішню політику. Стосовно політичних акторів такого рівня характеристика за допомогою гендерних маркерів вела до визначення їх місця в ієрархії влади: чим більш мужніми зображаються політики, нації, держави, тим більше вони відповідають еталону влади.

Наразі можна лапідарно окреслити гендерні моменти перемоги Д. Трампа на президентських виборах у США 8 листопада 2016 р. Жінка Х. Клінтон не перемогла, хоча вона одержала майже на 200 тис. голосів більше, але виборці

віддали перевагу чоловікові. Американці відвернулися від слабого президента-демократа, оскільки республіканець пообіцяв знов зробити Америку сильною. У Росії перемогу Д. Трампа радо вітали, сподіваючись на покращення відносин. Головна мета В. Путіна – ділити владу над світом з американським візаві. Проте у змаганні маскулінностей – перевага на іншому боці. Одна з підстав – сильніший цивілізаційний фундамент. Північноамериканська цивілізація є «донькою» європейської, а у тої – в генокоді закладено «*Dura lex – sed lex*» («Закон суворий, але це закон»). Історії відомі два типи соціальної організації. В основу першої закладено власне закон, який над владою. В основі другої – ієрархія, тобто влада над законом, яка перейшла у спадок від візантійської цивілізації до російської. Одним з проявів візантизму в історії російської імперії від давнини до сьогодення було те, що він підштовхував державу до того, аби вона практикувала неправові форми управління, порушувала природні права і свободи громадян (своїх та чужих).

У сучасному науковому лексиконі термін «візантизм» – тонка дипломатія, хитрощі, підступність, інтриги. Важка міжнародна обстановка, у якій існувала візантійська держава в давнину, а російська пізніше, породила хитромудру дипломатію, яка не гребувала ніякими засобами, серед яких на першому місці – брехня. Світову громадськість вже не дивують брехливі заяви російського керівництва. Психологи визначили чотири типи брехні: нарцисивний, маніпулятивний, конформістський та мелодраматичний. До перших двох здебільшого вдаються чоловіки. Зайве наводити приклади самовихваляння та маніпуляцій з боку Кремля на зовнішньо- та внутрішньополітичній арені. Особливо ганебне відверте злодійство – крадіжка мільярдів у свого народу, чужих територій, таких як Крим, чужої історії – встановлення пам'ятника київському князю Володимиру у центрі Москви, до якої він ніякого відношення не мав. Однак за вказівкою В. Путіна нині створюється нова парадигма російської історії, у якій поєднуються імперство та радянщина. В обох випадках особлива роль надається воєнним цінностям, які формують військову культуру. Російська дослідниця К. Романова у своїй статті зазначає: «У міркуваннях про військову культуру, на думку спадають такі слова, як влада, домінування, активність, агресія, звитяга, дисципліна, самовідданість. Подібні військово-патріотичні мотиви відповідають цінностям гендерної мужності» [23, с. 213-214].

На початку березня 2014 р. російський президент заявив: «Ми не збираємося воювати з Україною і з українським народом. Я хочу, щоб мене розуміли однозначно. Якщо ми приймемо таке рішення, то тільки для захисту українських громадян. І нехай спробує хтось з військовослужбовців стріляти у своїх людей, за якими ми будемо стояти позаду. Не спереду, а позаду. Нехай спробують стріляти у жінок і дітей. Я подивлюсь на тих, хто віддасть такий наказ в Україні» [24]. Йшлося про російськомовне населення України. Даючи

вказівку ставити живий щит з жінок та дітей, В. Путін не тільки спотворив російську воєнну культуру, але й порушив гендерні заборони патріархальної культури. Виступаючи на відкритих дебатах Ради Безпеки ООН на тему «Жінки. Мир. Безпека» 26 жовтня 2016 р. представниця України І. Геращенко назвала символом війни на Донбасі російських чоловіків, які воюють проти українських жінок і дітей, вбиваючи й завдаючи їм каліцтв, беручи їх у полон. Наводились цифри: упродовж двох років на Донбасі загинуло 495 українських жінок, 68 дітей, 152 дитини було поранено. В Україні нараховувалося 1,700 тис. внутрішньо переміщених осіб, з них близько 900 тис. – жінки, 236 тис. – діти. Через війну 1937 дітей стали сиротами, вдовами залишились 1213 жінок, а 1975 жінок втратили своїх синів [25].

Ці злочини коять так звані «захисники» – «справжні російські мужики», склад яких доволі картатий: кадрові військові, найманці, криміналітет, втікачі від покарання, злочинці з в'язниць, вимушені йти воювати, люмпени, безробітні тощо. Безгрошів'я, борги, кредити, неможливість одружитися... У 2014 р. в Інтернеті ходив сюжет про те, як бідкалась проста російська жінка через загибель єдиного сина в Україні. Історія така: після закінчення школи не було куди влаштуватися на роботу, а хотілося до поліції, де тільки й можна «заробити». Без протекції і хабара його не взяли, тому він поїхав «зрубати» грошей за вбивства українців («одружитися хотів» – плакала мати). Навіть звісточки надсилав: «Не журись, мамо. Ще трошки «покришимо укропів» і я повернуся».

Цинізм російської влади також виявляється у використанні гендерних символів в ганебних цілях. Залучення гендерних образів у зовнішню політику дозволяє легітимізувати одні погляди і дискредитувати інші. Яскравий приклад тому – використання материнського символу Росії у легітимації анексії Криму [26]. Путінська пропаганда активно використовувала ідею про те, що Росія-матінка повернула від мачухи-України своє дитя, коли йому загрожувала смертельна небезпека. Відносини «матері» (Росії) та її «дитини» (Криму) подавалися як цілком природні на противагу тим відносинам, які Україна намагається вибудувати на договірних засадах з ЄС («Гейропою»). Звичайно, образ країни як матері поширений не тільки в Росії: Україна-ненька. Однак на відміну від нашої країни материнський символ Росії посідає важливе місце в імперському дискурсі. Росія часто позиціонується в ролі матері всіх східнослов'янських народів. Покровительство, турбота, безкорисливість – риси, які приписуються Росії-матінці, залучаються у зовнішньополітичний дискурс, в обґрунтування ролі Росії у світовій історії і у репрезентацію відносин із сусідами (особливо слов'янами). Це буцімто накладає на Росію особливі зобов'язання, надає їй особливі права. Водночас російська пропаганда не зупинялася тільки на поверненні Криму. Лунали заклики: «Миллионы русских остались в Юго-Восточной Украине, они умоляют о помощи!... С нетерпением ждем, когда Новороссия вслед за Крымом вернется в лоно

Матери-России!» [26, с. 44]. З Новоросією не склалося. Але у тому, що сталося в Криму, ймовірно, свою роль відіграв демографічний фактор. Відомо, що серед населення Криму – багато людей пенсійного віку, а серед них – більшість жінок. Неабияку роль відіграли очікування збільшених зарплат, а головне, пенсій з «багатої» Росії. З плином часу приходять все більше розчарувань тих, хто звик вірити владі, яка подібно до радянських часів, має «всіх забезпечити необхідним». Пережитки радянської свідомості давалися взнаки у ДНР-ЛНР та навіть серед тих, хто звідти виїхав.

Звісно, під впливом російської агресії відбуваються значні зрушення у гендерних відносинах в Україні. Замість звичного символу «калини, що похилилася» – козак новітнього часу – воїн АТО. Можна зауважити, що відбулася ремаскулінізація українства. На захист незалежності стала нова генерація, яка народилася після розвалу СРСР. Україна, визначившись з курсом на Європу, працює над вдосконаленням гендерної політики. Зростає роль жіноцтва у різних сферах суспільного життя: в політиці, економіці, культурі. Прискорюється гендерна трансформація української армії. Жінки України взяли активну участь у Революції гідності, у волонтерському русі. Громадянський героїзм вони виявляють у воєнний час, особливо там, де агресія Росії та її найманців найзапекліша, дбаючи про життєзабезпечення своїх рідних. Війна на Сході України принесла страшні руйнування і страждання жінкам та чоловікам. Серед наслідків – деіндустріалізація загарбаних територій, зростання безробіття, а отже – неможливість заробити на життя собі і своїм рідним, належним чином виконати гендерні ролі. Проте напад РФ виявив пасіонарність української нації, її волелюбність та життєздатність.

Список використаних джерел та літератури

1. Айвазова С.Г. Гендерное равенство в контексте прав человека. – М.: Изд-во «Эслан», 2001. – 76 с.
2. Cohn C. Sex and Death in the Rational World of Defense Intellectuals // *Peace: Meanings, Politics, Strategies* / Ed. by L.R. Forcey. – N.Y., Westport, L.: Praeger, 1989. – P. 39-55.
3. Макарычев А. Гендерные аспекты безопасности в контексте процессов глобализации // *Гендерные исследования*. – 2002. – № 7/8. – С. 262-282.
4. Тикнер Д.Э. Мировая политика с гендерных позиций: проблемы и подходы эпохи, наступившей после «холодной войны» / Пер. с англ. Д.И. Польшванний. – М.: Культурная революция, 2006. – 336 с.
5. Hudson V., Ballif-Spanvill B., Caprioli M., Emmett C.F. *Sex and World Peace*. – N.Y.: Columbia University Press, 2012. – 304 p.
6. Kronsell A. Gender, Sexuality, and Institutions of Hegemonic Masculinity // *Gender, Sex, and the Postnational Defense: Militarism and Peacekeeping*. – Oxford, N.Y.: Oxford University Press, 2012. – P. 43-68.
7. *Making Gender, Making War: Violence, Military and Peacekeeping Practices* / Eds A. Kronsell, E. Svedberg. – N.Y.: Routledge, 2012. – 268 p.
8. Steans J. *Gender and International Relations*. – 3rd edition. – Oxford: Polity Press, 2013. – 288 p.
9. Sylvester Ch. *Feminist Theory and Gender Studies in International Relations*. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://csf.colorado.edu/isa/sections/ftgs/femir.html>

10. Горбулін В.П. «Гібридна війна» як ключовий інструмент російської геостратегії реваншу // Стратегічні пріоритети. – 2014. – № 4 (33). – С. 5-12.
11. Ганус А., Тамкова О. Таємні і «гібридні» війни Кремля – не винахід Путіна, а «творчо розвинений» спадок СРСР. – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://www.expres.ua/main/2014/08/09/111617-tayemni-gibrydni-viyny-kremlya-ne-vynahid-putina-tvorcho-rozvyunenyu-spadok>
12. Березовець Т. Анексія: Острів Крим. Хроніки «гібридної війни». – К.: Брайт Стар Паблішинг, 2015. – 392 с.
13. Магда Є.В. Гібридна війна: вижити і перемогти. – Х.: Віват, 2015. – 304 с.
14. Рущенко І.П. Російсько-українська гібридна війна: погляд соціолога: монографія. – Х.: ФОП Павленко О.Г., 2015. – 268 с.
15. Головченко В., Дорошко М. Гібридна війна Росії проти України: історико-політичне дослідження. – К.: Ніка-Центр, 2016. – 184 с.
16. Дудко Є. Гендерована війна: феміністичний аналіз. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://commons.com.ua/ru/genderovana-vijna/>
17. Марценюк Т. Украинские женщины на войне: от Женской Сотни до «Невидимого батальона». – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://gender-route.org/articles/sex_gender_practice/ukrainskie_zhenwiny_na_vojne_ot_zhenskoj_sotni_do_nevidimogo_batal_ona/
18. Kuzmenko O. Ukrainian Women Face Tough Battle for Equality in Military. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.voanews.com/a/ukrainian-women-tough-battle-equality-military/3229715.html>
19. Peterson N. Putin's War: Ukrainian Women on the Front Line. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://europe.newsweek.com/putins-war-ukrainian-women-front-line-331637?rm=eu>
20. Oliynyk Y. Ukrainian women at war: from Women's Sotnya to Invisible Battalion. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://euromaidanpress.com/2015/12/10/ukrainian-women-war-womens-sotnya-invisible-battalion/>
21. Медведев Д.А. Россия, вперед! – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.kremlin.ru/news/5413
22. Рябова Т.Б. Путин vs Обама: противопоставление национальных маскулинностей как фактор современного российского антиамериканизма // Женщина в российском обществе. – 2014. – № 4. – С. 63-71.
23. Романова Е.Н. Военная культура и ее основные характеристики // Вестник Самарского государственного университета. – 2008. – № 1 (60). – С. 213-218.
24. Интервенция по-путински: российские войска будут стоять за спинами украинских женщин и детей. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://fakty.ua/177874-intervenciya-po-putinski-rossijskie-vojska-budut-stoyat-za-spinami-ukrainskih-zhencshin-i-detey>
25. Геращенко: «Символ війни на Донбасі – російські чоловіки, що воюють проти українських жінок і дітей». – [Електронний ресурс] – Режим доступу: <http://wz.lviv.ua/world/185666-iryna-herashchenko-posvarylasia-z-churkinym-na-radbezi-oon>
26. Рябов О.В. Мать и мачеха: материнский символ России в легитимации присоединения Крыма к Российской Федерации // Женщина в российском обществе. – 2014. – № 4. – С. 40-45.

Орлова Т.В. Гендерные аспекты российской агрессии против Украины.

В сфере академических исследований относительно безопасности преобладает позиция реальной политики, которая редко, особенно в отечественной историографии, рассматривает значение гендерных трансформаций, происходящих в мире, в каждой стране, в отношениях между странами. В статье предпринята попытка проанализировать российскую агрессию против Украины под гендерным углом зрения. С одной стороны, выявляются аспекты маскулинизации современной России на разных уровнях – от цивилизационного до персонального. Особое внимание уделяется фигуре В. Путина, который в

своей внутренней и внешней политике воплощает патриархальную гендерную идеологию. Освещается использование российской пропагандой гендерных символов, в частности в противостоянии России с Западом, а также в войне с Украиной, которая твердо определилась со своим цивилизационным выбором. Поскольку евроинтеграция предусматривает корректирование гендерной политики, внимание акцентируется на изменениях, которые происходят в нашей стране в связи с вызовами, обусловленными необходимостью модернизации и попытками Москвы им препятствовать.

Ключевые слова: безопасность, агрессия, война, милитаризация, гендер, гендерные символы, ремаскулинизация, независимость.

Orlova T. Gender Aspects of Russian Aggression against Ukraine.

Security-related academic studies are dominated by the stance of real politics that rarely, especially in Ukrainian historiography, considers the significance of gender transformations happening around the world, in every country, in relations between countries. The article essays to analyze Russian aggression against Ukraine from the gender perspective. On the one hand, highlighted are aspects of masculinization in today's Russia on many levels – from civilizational to personal. Particular attention is given to the figure of Putin, who, in his domestic and foreign policy, embodies patriarchal gender ideology. An emphasis is given to the use of gender symbols in Russian propaganda, specifically in Russia's opposition to the West and in its warfare with Ukraine that has firmly identified its civilizational choice. Whereas euro integration envisages correcting gender policies, underscored are changes taking place in our country in connection with challenges determined by the importance of modernization and by Moscow's attempts to interfere with them.

Keywords: security, aggression, war, militarization, gender, gender symbols, remasculinization, independence.